

tirilmesinin hem de padişahın izniyle iptalinin mümkün ve câiz olmasıdır (Ömer Hilmi, s. 19-20). Osmanlı tabikatında mîrî arazi temliklerinin belirli bir kısmı sahih temlik değildir. Bazı şahıslara temliknâme-i hümâyün ile arazi temlik edilmesi, bir çeşit iltizam usulü ve tefvîz yoluyla arazinin gelirlerini yahut tasarruf hakkının veya her ikisinin tahsisidir. Bu sebeple elinde gayr-i sahih temliknâme-i hümâyün bulunan kişilerin yaptıkları vakıfları da genellikle sahih vakıf değil irsâdî vakıf statüsünde saymak gerekir (*Arazi Kanunu*, md. 121; *1275 Tarihli Tapu Nizam-nâmesi*, md. 15; Hâlis Eşref, s. 686-687).

İrsâdî vakıflar genelde mîrî araziye ilişkin ahkâma tâbidir (bk. MİRÎ ARAZİ). Gerçek bir vakıf olmasa bile irsâdî vakıflar da vakfeden, vakfın konusu, vakıftan yararlanılanlar, yani vakfın gelirlerinin tahsis edildiği cihet ve vakıf muamelesinin kuralı açılardan bir vakıf türü gibi işlem görmektedir. İrsâdî vakıflarda vakfeden, ya bizzat devlet reisi yahut devlet reisinin iznini alan yetkili makam veya şahıslardır. Bu tür vakıfların konusunu harâcî arazide vergi gelirleri, mahiyeti itibariyle bir harâcî arazi türü olan mîrî arazi ise hem vergi gelirleri (âşâr ve rüsûmat) hem de arazinin tasarruf hakkı teşkil eder. Arazinin rakabesi her iki halde de vakfa ait değildir.

Bir çeşit kamu tahsisi mahiyetinde bulunan irsâdî vakıfların diğer vakıflardan en önemli farkı, vakfedenlerin şartlarına riayetinin her zaman mecburi olmayışı ve kamu yararı gerektiriyorsa gayr-i sahih tahsislerde gayenin bile belli şartlarla değiştirilebilmesidir. Bu sebeple zaman içinde bu tür vakıfların gayesinde ve diğer şartlarında değişiklikler yapılagelmiştir. Ancak tahsis vakıf adıyla yapıldığı için yine de bu tür vakıfların bütünüyle iptali yoluna genelde gidilmemiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

Süyûtî, *en-Naklû'l-mestûr fi cevâzi kabzi'l-ma'lûm min gayri huzûr*, Süleymaniye Ktp., Lala İsmâil, nr. 678, vr. 224-227; a.mlf., *el-İnşâf fi'temyîzi'l-evkâf*, Süleymaniye Ktp., Lala İsmâil, nr. 678, vr. 460-463; a.mlf., *el-Envârü's-seniyye*, Süleymaniye Ktp., Lala İsmâil, nr. 678, vr. 476-481; İbn Nüceym, *et-Tuhfetü'l-marziyye fi'l-arâzi'l-Mısrîyye*, Süleymaniye Ktp., Şehid Ali Paşa, nr. 782, vr. 16 vd.; Dede Cöngü, *Risâle fi' emvâli beyti'l-mâl ve aksâmihâ ve aḥkâmihâ ve maşârifihâ*, Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 3560, vr. 1-21; Ebüssüüd Efendi, *Risâle fi' vakfi'l-arâzi*, Süleymaniye Ktp., Reşid Efendi, nr. 1152, vr. 156-158; a.mlf., *Ayasofya Evkâfi*, Süleymaniye Ktp., Reşid Efendi, nr. 1036, vr. 46-49; a.mlf., *Fetâvâ*, Süleymaniye Ktp., İsmihan Sultan, nr. 223, vr. 108; nr. 225, vr. 280; Muhammed b. Ahmed el-Gaytî, *et-Te'*

ÿidâtü'l-'aliyye li'l-evkâfi'l-Mısrîyye, Süleymaniye Ktp., Reşid Efendi, nr. 1152, vr. 190-197; Ahmed b. Muhammed el-Hamevî, *el-Es'iletü'l-Haneviyye bi'l-ecvibeti'l-Hameviyye*, Süleymaniye Ktp., Reşid Efendi, nr. 1152, vr. 129-134; a.mlf., *Buğyetü'l-a'mâl fi beyâni hükmi mâ ruttibte ve ürside min beyti'l-mâl*, Süleymaniye Ktp., Reşid Efendi, nr. 1152, vr. 136-138; İbn Âbidin, *Reddü'l-muhtâr* (Kahire), IV, 393-394; Ömer Hilmi, *Ahkâmü'l-evkâf*, İstanbul 1307, s. 19-20, 53-60; Muhammed el-Mehdî, *el-Fetâva'l-Mehdiyye*, Kahire 1310, II, 645-649; Hâlis Eşref, *Küllüyyât-ı Şerh-i Kânûn-ı Arâzi*, İstanbul 1315, s. 14-19, 98-108, 686-688; Ebül'ulâ Mardin, *Hukûk-ı Tasarrufiyye-i Arâzi Hülâsalar-ı*, İstanbul 1328, s. 13 vd.; a.mlf., *Ahkâm-ı Evkâf*, İstanbul 1340, s. 7 vd., 21 vd.; Ali Haydar, *Tertîbü's-sunûf fi' aḥkâmi'l-uukûf*, İstanbul 1340, md. 92; a.mlf., "Emvâl-i Gayr-i Menkûlenin Tasarrufuna Âid Mevâdd-ı Kânûniyye", *Ceride-i Adliyye*, VII-VIII, 4025-4032, 4071-4082; Serkis Karakoç, *Küllüyyât-ı Kavânin*, TTK Ktp., Dosya 5, Evr. 2940, 4459, 5021, 5023; Dosya 11, Evr. 4487; Ali Himmet Berkî, *Vakıflar*, İstanbul 1946, s. 131-135; a.mlf., "İslâm'da Vakıf: Sahih ve Gayr-i Sahih Nev'ileri", *AÜİFD*, VI/1-4 (1959), s. 19-26; Hüseyin Hatemi, *Medeni Hukuk Tüzel Kişileri*, İstanbul 1979, I, 672-689, 703 vd.; Ömer Lütfi Barkan, *Türkiye'de Toprak Meselesi*, İstanbul 1980, s. 125-207; Ahmet Akgündüz, *İslâm Hukukunda ve Osmanlı Tabikatında Vakıf Müessesesi*, Ankara 1988, s. 423-457; a.mlf., *Osmanlı Hukukunda Tahsisât Kabilinden Vakıflar ve Konuyla İlgili Kanunî'ye Takdim Edilen Bir Risâle*, İstanbul 1990, s. 1-21; a.mlf., "Eski ve Yeni Hukukumuzda Devletin Kurduğu Vakıflar", *Belgeler Gerçekleri Konuşuyor*, İzmir 1990, II, 95-123; "İrşâd", *Mu.F*, III, 107-112.

▲ AHMET AKGÜNDÜZ

İRSÂL

(bk. MÜRSEL).

İRSÂL-i MESEL

(إرسال المسئل)

Açıklama ve pekiştirme amacıyla söz arasında mesel ve vecize söyleme anlamında edebî sanat.

Bedî ilminde anlama güzellik katan edebî sanatlardan olan irsâl-i mesel şiirde veya nesirden bir fikri, bir görüşü ispat etmek, açıklamak, söze kuvvet ve güzellik katmak amacıyla söz arasında atasöz, vecize, hikmetli sözler, deliller ve misaller getirmektir. Buna irâd-ı mesel de denir. İrsâl-i mesel terimini ilk olarak kullanan Ebû Mansûr es-Seâlibî (ö. 429/1038), tanım vermeden Mütenebbî'nin şiirlerinden seçtiği çok sayıda örnek zikretmiştir. Râdûyânî, *Tercümânü'l-belâğa*'sında şiire has bir edebî sanat olarak kaydettiği

irsâl-i meseli, "şairin bir beyit içinde mesel ve atasözünü konumunda hikmetli söz söylemesi" şeklinde tanımlayarak Arapça ve Farsça örnekler yer vermiştir. İbn Ebû'l-İsba' bu sanatı, irsâl-i mesel tabirini kullanmadan, "Söz sahibinin söz içinde atasözünü, hikmet, vecize konumunda bir söz söylemesidir" şeklinde tarif etmiş, âyet ve hadislerden, özellikle de Mütenebbî ile Ebû Temmâm'ın şiirlerinden seçtiği örnekleri sıralamıştır. İbn Ebû'l-İsba', Ebû Temmâm ile Mütenebbî'nin şiirlerinde geçen mesel, hikmet ve vecize türü sözleri topladığını söyler. Bedîyyât sahipleri arasında irsâl-i mesele ilk yer veren Safiyyüddin el-Hilîlî, onu "şairin bir beytin bir kısmında mesel-i sâir konumunda temsil, hikmet, na't, vecize vb. söz söylemesi" şeklinde tanımladıktan sonra Mütenebbî'den seçtiği bir örneği zikretmiştir. İbn Hicce, *Hizânetü'l-edeb*'inde latif bir bedî' nevi saydığı irsâl-i mesele dair İbn Ebû'l-İsba'nın kaydettiği âyet ve hadis örneklerine birkaç ilâvede bulunmuş, ardından başta Mütenebbî'nin şiirleriyle İbnü'l-Hebbâriyye'nin "es-Sâdık ve'l-bagım" adlı manzumesi olmak üzere Arap şiirinden seçtiği çok sayıda örneğe yer vermiştir.

"Şairin bir beyitte iki hikmetli söz söylemesi" demek olan "irsâlü'l-meseleyn" kaynaklarda ayrı başlık altında ele alınmıştır. Ebû Mansûr es-Seâlibî, edebî bir terim olarak ilk defa kullandığı irsâlü'l-meseleyni, "Şairin bir beyit içinde her mısradan bir hikmetli söz olmak üzere iki vecize söylemesidir" şeklinde tanımlamış ve Mütenebbî'nin şiirlerinden seçtiği birçok örnek zikretmiştir. Bu örneklerden biri şudur: *من يهن يسهل الهوان عليه ، ما لجرح بميت إيلام* (Alçağa alçaklık vız gelir, hiç ölüme yara acı mı verir!). Râdûyânî, "irsâlü'l-meseleyn fi'l-beyt" adını verdiği türü, "Şairin bir mısra içinde veya bir beyitte iki hikmetli söz söylemesidir" şeklinde tarif etmiştir. İbnü'l-Esîr el-Halebî şairlerin şiirlerinde söyledikleri hikmet, vecize türü sözleri bir beyitte bir adet ve birden çok olmak üzere iki kategoriye ayırmış ve her biriyle ilgili birçok örnek kaydetmiş, bir beyitte iki, üç ve dört hikmetli söz söyleyen şairlerden misallere de yer vermiştir.

كل نفس ذائقة الموت (Her can ölümü tadacaktır; Âl-i İmrân 3/185; el-Enbiyâ 21/35; el-Ankebût 29/57); و فوق كل ذي علم عليم (Her ilim sahibi üstünde bir bilen vardır; Yûsuf 12/76); كل من عليها فان (Yeryüzündeki her şey fânidir; er-Rahmân 55/26) âyetlerinde olduğu gibi Kur'an'da irsâl-i mesel niteliğinde birçok örnek bulmak müm-

kündür. Hz. Peygamber'in "cevâmiu'l-kelim" adı verilen pek çok hikmetli sözü mevcuttur. Muhammed b. Ali el-Kaffâl bunları aynı adı taşıyan bir eserde toplamıştır. Resûl-i Ekrem'in bu tür sözleri arasında şu hadisler zikredilir: "Kişi sevdiğiyle beraberdir"; "İşlerin hayırlısı orta halli olanlarıdır"; "Mümin bir delikten iki defa ısırılmaz"; "Dünyada iki yüzü olanın âhirette Allah'ın katında yüzü olmaz." Hz. Ali'ye nisbet edilen hikmet ve vezceler, Şerîf el-Murtazâ'nın *Nehcü'l-belâğa'sı* ile Şehâbeddin el-Mercânî'nin *Cevâmi'u'l-hikem ve zerâ'iu'n-ni'am* adlı eserlerinde bir araya getirilmiştir. Arap şairleri arasında başta Mütenebbî ile Ebû Temmâm olmak üzere Zühayr b. Ebû Sülmâ, Lebîd, Ebû'l-Alâ el-Maarri, Ebû'l-Atâhiye, Ebû Firâs el-Hamdânî, İbn Nübâte es-Sa'dî gibi şairlerin şiirlerinde çok miktarda irsâl-i mesel örneği bulunmaktadır.

İrsâl-i meselde başarı anılan iki fikir arasındaki benzerliğin kuvvetine bağlıdır. Benzerlik ne derece güçlü ise irsâl-i meselin edebî değeri o nisbette büyük olur. Hatta genel kabul görmesi halinde atasözü olarak yayılabilir.

İrsâl-i mesel örneklerini şerheden birçok eser arasında Hasan b. Abdullah el-Askerî'nin *el-Hikem ve'l-emsâl'i* ile Zemaşerî'nin *Nevâbiğu'l-kelim'i*, İbn Atâullah el-İskenderî'nin *el-Hikemü'l-Âtâ'iyye'si*, Müttaki el-Hindî'nin *Cevâmi'u'l-kelim'i* sayılabilir.

BİBLİYOGRAFYA :

Râdüyânî, *Tercümânü'l-belâğa* (nşr. Ahmed Ateş), İstanbul 1949, s. 83-84; Reşidüddin Vatvât, *Hadâ'îku's-sihr fi deká'iki's-şi'r* (nşr. Abbas İkbâl), Tahran 1362 hş., s. 55-57; Fahrreddin er-Râzî, *Nihâyetü'l-icâz fi dirâyeti'l-i'câz* (nşr. Bekrî Şeyh Emîn), Beyrut 1985, s. 289; İbn Ebû'l-İsba', *Tahrîrü't-Tahbir* (nşr. Hifnî M. Şeref), Kahire 1383, s. 217-220; Şehâbeddin Mahmûd el-Halebî, *Hüsnu't-tevessül ilâ şinâ'ati't-teressül* (nşr. Ekrem Osman Yûsuf), Bağdad 1400/1980, s. 242-243; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*, Kahire, ts. (Dârü'l-kütübü'l-Mısriyye), VII, 127-128; İbnü'l-Esir el-Halebî, *Cevherü'l-Kenz: Telhîsu Kenzi'l-berâ'a fi edevâti zevî'l-yerâ'a* (nşr. M. Zağlûl Sellâm), İskenderiye 1977, s. 567-586; Bahâeddin es-Sübkî, *Arûsü'l-efrâh* (*Şürûhu't-Telhîş* içinde), Beyrut, ts. (Dârü's-sürûr), IV, 473; İbn Hicce, *Hizânetü'l-edeb*, Kahire 1304, s. 83-97; İbn Ma'sûm, *Envârü'r-rebi'* (nşr. Şâkir Hâdî Şûkr), Necef 1388/1968, II, 59; Tâhirülmevlevî, *Edebiyat Lügatı* (nşr. Kemal Edib Kürkçüoğlu), İstanbul 1973, s. 70.

İSMAIL DURMUŞ

sa, kullanılan sözle asıl anlatımdaki benzerlik dolayısıyla teşbihe ve anlatımla örnek gösterilen öğelerin denkliği yönünden leff ü neşre benzer. İrsâl-i meselde asıl düşünce bir taraf, düşüncenin pekiştirilmesi için örnek verilen söz (mesel) ikinci taraftır. Böylece örnek sözü işiten muhatap, heyecanın meydana getirdiği çağrışım ve temsil yoluyla asıl fikri iyice anlamış olur. Ziyâ Paşa'nın, "Bed-asla necâbet mi verir hiç üniforma / Zerdûz palan vursan eşek yine eşektir" beytinde giyim kuşamın mayası bozuk insanlara asalet sağlayamayacağı fikri, altın palan da vurlsa eşeğin eşeklikten kurtulamayacağı gerçeğinin ifadesiyle örneklendirilmiştir. Bu sanatta örnek gösterilen sözün en belirgin özelliği, herkes tarafından kabul edilen bir gerçeği tam anlamıyla ifade etmesidir. Bunlar atasözü, vecize, kelâmîki-bar yahut çeşitli dillerden iktibas yoluyla alınmış sözler olabilir. Meselâ, "Serv-i kadindir çenârî eyleyen gülşende pest / Bu mesel meşhûrdur kim dest ber bâlâ-yı dest" (Hayâlî) beytinin son ibaresi Farsça olup Türkçe'deki "el elden üstündür" atasözünün karşılığıdır.

Daha çok beyit nazım birimiyle yazılan manzumelerde ve beytin ikinci mısraında kullanılan irsâl-i meselde ilk mısra da ortaya konan fikir ikincisinde ya daha kuvvetli bir gerçeğe ya da bir atasözülle pekiştirilir. İkinci durumda atasözünün vezne uydurulup mısraa yerleştirilmesi için küçük değişiklikler yapılabilir, hatta ibarenin atasözü olduğuna dair "meşhurdur, meseldir, zira, elbette, nitekim" gibi kelimeler de kullanılabilir. "Makâlî ta'n-ı câhilden ne gam erbâb-ı irfâna / Atarlar taşı elbette dıraht-ı meyvedâr üzre" (Makâlî) beytinde âlim ve âriflerin cahiller tarafından yerilmesinin ikinci mısra da, "Meyveli ağacı taşlarlar" atasözünün vezne uygun söyleyişle örneklendirilmesi ve "elbette" zarfıyla da sanata dikkat çekilmesi bu türdendir.

İrsâl-i mesel, parlak bir üslûpla yapıldığı ve zekice kullanıldığı vakit sözün kuvvetini arttırıp muhatabı ikna eder. İki fikir arasındaki benzerlik ne derece güçlü olursa örnek gösterme o kadar başarılı sayılır. Şair herkesçe bilinen bir gerçeği örnek verirse buna "îrâd-ı mesel" denir. İrsâl-i mesel belâgat açısından daha değerli olup mısra-ı berceste gibi kolayca hâfızada kalır. Bu türde söylenmiş pek çok örnek halkın diline de geçmiş ve giderek söyleyeni unutulup atasözleri arasına karışmıştır. Vezne uygun atasözlerinin bir kısmı ilk mısraları unutulmuş ir-

sâl-i mesel örnekleridir. Koca Râgıb Paşa'nın, "Miyân-ı güft ü gûda bed-meniş îhâm eder kubhun / Şecâat arzederken merd-i kıbtî sirkatin söyler" beytiyle Nevî'nin, "Geldimse ne var ben şuarâ bezmine âhir / Âdet budur âhirde gelir bezme ekâbir" beytinin ikinci mısraları bunlar arasında sayılır. Yine araştırıldığı takdirde söyleyenleri bulunabilecek bazı mısralar da ("Pâdişâh olsan da derler er kişi niyyetine"; "Gülü târife ne hâcet ne çiçektir biliriz"; "Geçme nâdan köprüsünden ko aparsın su seni"; "Tahsîl-i kemâlât kem âlât ile olmaz" vb.) "lâedrî" kaydıyla halk arasında atasözü gibi kullanılmaktadır. Özellikle hikemî söyleyişe itibar eden divan şairleri bu sebeple irsâl-i meselî irâd-i mesele tercih etmişlerdir. Nâbî'nin, "Sözde darbü'l-mesel irâdına söz yok ammâ / Söz odur âleme senden kala bir darbimesel" beyti bunu ifade eder.

Örnekleri divanlarda ve mesnevilerde bol miktarda bulunabilen irâd-ı mesel ve irsâl-i mesel kullanımı XV. yüzyılda oldukça yaygınlaşmıştır. Bu yüzyılda irâd-ı mesele itibar eden ilk şair Sâfî'dir. Necâtî Bey de divanında pek çok atasözünü bir vesile ile kullanmıştır. Sonraki devirlerde Tâliî, Sadrî, Emrullah Emrî, Riyâzî, Güvâhî, Nevîzâde Atâî, Nâbî, Sâbit, Râgıb Paşa, Sürûrî, Seyyid Osman, Enderunlu Fâzıl, Keçecizâde İzzet Molla, Şinâsî, Ziyâ Paşa ve Abdülhak Hâmid gibi şairler de bu sanata yer vermişlerdir. İrâd-ı mesel tarzında beyitlerin bulunduğu eserler arasında Güvâhî'nin (XV. yüzyıl) *Pendnâme-i Güvâhî'si*, Defterdarzâde Cemâlî Ahmed'in (ö. 1583) *Metâlî-i Cemâlî'si*, meçhul bir müellifin *Manzum ve Musavver Durûb-ı Emsâl'i*, Edirneli Hıfzî'nin (XVII. yüzyıl) *Manzûme-i Durûb-ı Emsâl'i* (İstanbul 1262), derleyeni belli olmayan *Darb-ı Meseller Mecmuası* (yazılışı 1825; Ü Ktp., TY, nr. 3510), Şinâsî'nin *Durûb-ı Emsâl-i Osmâniyye'si* (İstanbul 1302), Ahmed Bâdî'nin *Armağan'ı* (yazılışı 1875) ve Ali Emîrî Efendi'nin üç defter halinde derlediği *Durûb-ı Emsâl'i* (genişleterek nşr. E. Kemal Eyüboğlu, bk. bibl.) zikredilebilir. Bu eserlerin ortak özelliği, Türk atasözlerinden birçoğunun irâd-ı mesel halinde beyitleştirilmiş şekline yer vermiş olmalarıdır.

BİBLİYOGRAFYA :

Güvâhî, *Pend-nâme: Öğütler ve Atasözleri* (haz. Mehmet Hengirmen), Ankara 1983, s. 7-27; Ali Nihad [Tarlan], *Edebî Sanatlara Dâir*, İstanbul 1933, s. 45-46; Mustafa Nihat Özön, *Edebiyat ve Tenkid Sözlüğü*, İstanbul 1954, s. 138; Zehrâ-yi Hânlerî [Kiyâ], *Ferheng-i Edebiyyât-ı Fârsî-yi Derî*, Tahran 1348 hş., s. 44; Tâhirül-

□ TÜRK EDEBİYATI. İrâd-ı mesel diye de adlandırılan bu sanat söz arasında bir ibareyi kullanmak bakımından iktiba-